

АРХЕОЛОГІЯ

УДК 902/904

І. Ф. Ковальова, В. М. Шалобудов

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

КОЛЕКЦІЯ КАХЕЛЬ З БУДІВЕЛЬ НОВОБОГОРОДИЦЬКОЇ ФОРТЕЦІ

Розглядається та вводиться до наукового обігу колекція кахель із закритих комплексів Новобогородицької фортеці.

Ключові слова: кахля, піч, розкоп, закриті комплекси, фортеця.

Рассматривается и вводится в научный оборот коллекция изразцов из закрытых комплексов Новобогородицкой крепости.

Ключевые слова: изразец, печь, раскоп, закрытые комплексы, крепость.

At this article we examine and enter into a scientific turn the collection of tiles from the closed complexes of the Novobogorodick's fortress.

Key words: tile, furnace, excavation, closed complexes, fortress.

Протягом 10 років польових досліджень вищепойменованої пам'ятки, якій належить визначне місце в історії ранньомодерної доби не лише регіону, а й України і Росії в цілому, було отримано значну колекцію керамічних виробів, у тому числі так званих кахель. Дана стаття присвячена цій, винятково інформативній з точки зору вивчення побутової культури, релігійних і народних традиційних уявлень, художніх уподобань мешканців краю, проявів запозичень і зовнішніх впливів, категорії знахідок. Також, з огляду на гостро відчутну недостатність хронологічних реперів під час досліджень більшості пам'яток цього часу, в більшості із порушеним культурним шаром, не можна обійти питання про можливість залучення кахлів у якості останніх.

Історіографія, присвячена вивченню кахлів як своєрідного мистецького явища у національній культурі ряду європейських народів, бере початок у другій половині XIX ст. Сучасна історіографія, присвячена історії виникнення, технології виробництва, типологічній класифікації та її еволюції, художньо-образній системі декору, іконографії українських кахлів та їх ролі у кахельному виробництві Європи, визначається численними працями, до переліку котрих, вміщеного у роботах Ю. П. Лашука, О. Р. Тищенка, Л. І. Виногородської, А. В. Колупаєвої, відсилаємо бажаючих [1; 2; 3; 12; 13; 17]. Першорядну важливість для нашого дослідження також мають як узагальнення матеріалів кахельного виробництва за даними сучасних археологічних досліджень пам'яток України, так і стислі повідомлення про нові знахідки кахлів та решток їх виробництва, котрими в останній час рясніють сторінки часописів, зокрема щорічника «Часи козацькі» та ін. [2, с. 110–121; 4, с. 83–87; 16, с. 143–147].

Початок колекції кахлів з території Новобогородицької фортеці було покладено Д. І. Яворницьким під час «екскурсії», як тоді йменувалися епізодич-

ні огляди стану пам'ятки. Невеликі за обсягом розкопки було здійснено також Д. І. Яворницьким. Дані про їх наслідки відсутні. Це стосується також невизначеності характеру досліджень, які проводилися під час робіт Дніпрогесівської експедиції 1932–1933 рр. [5, с. 199–206; 11, с. 50–52]. На сьогодні у Дніпропетровському національному музеї імені Д. І. Яворницького зберігається колекція кахель, у тому числі і з Новобогородицької фортеці, які введені до наукового обігу у статті Ю. Осадчої «Кахлі XVII–XVIII ст. зі старого фонду Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького» [16, с. 143–147].

У 2001 році під час досліджень стану культурного шару Новобогородицької фортеці З. П. Маріною були зібрані різноманітні матеріали, серед котрих присутні численні рештки кахель. За реконструйованими екземплярами авторка відносить їх до коробчастих, другого етапу побутування кахлярства в Україні, у композиційній побудові орнаменту вбачає вплив барочних тенденцій [14, с. 31–36]. Наступні реконструкції дозволили їй збільшити опис кахель за типами та декором. Так, присутність кахель без рамки і з орнаментом «трельяж» розглядається як свідчення належності до першої половини XVIII ст. [15, с. 58–59].

У 2005–2012 рр. у межах внутрішньої площі Новобогородицької фортеці (розкопи I–VII) та її посаду (розкоп VIII) проводилися археологічні дослідження експедицією НДЛ археології Придніпров'я Дніпропетровського національного університету ім. Олеса Гончара. Під час розкопок було відкрито залишки 25 споруд, серед котрих чисельно переважали житлові землянки – 10 та напівземлянки – 9, що забезпечило відносно гарну збереженість наявних у них печей (9). Наземні житла (6) було зруйновано і, в кращому випадку, фіксувалися лише долівки із рештками глинобитної чи цегляної, ручного виготовлення, основи печі розмірами від 1,6×1,2 до 2×1,8 м та припідні ями. Присутність численних коробчастих кахель різних типів із кіптявою на внутрішній поверхні свідчить про облицювання ними більшості печей наземних жител. Також крім житлових споруд досліджувалися належні до них сміттєві ями і господарчі приміщення, з котрих походять переважно подрібнені фрагменти кахлів [9, с. 6–9].

Таким чином, серед археологічного матеріалу було виділено значну кількість архітектурно-декоративної кераміки, представленої кахлями, які слугують конструктивно-декоративним матеріалом для спорудження печей. При властивій цій категорії знахідок фрагментарності в колекції наявні також цілі екземпляри. Всі знайдені кахлі за конструкцією коробчасті, представлені всіма відомими типами, а саме – лицьових (стінних чи виповнюючих), карнизних, пояскових або перемичок, кутових, кахель завершення та декоративних прикрас, до яких належать зубці, коронки, шишки, розетки, квітки. Кахель відмінного від коробчастих типів в культурних шарах фортеці, посаду та передуючого їм у часі козацького містечка Самарь [7; 8; 10; 19] не знайдено, що властиво також більшості козацьких пам'яток Середнього Подніпров'я, де «не виявлено розвалів печей з кахлями перших трьох типів» [1; 2, с. 110–121]. Дуже рідко зустрічаються також кахлі, покриті поливою, виключно зеленого кольору. За переважанням дрібних фрагментів і їх зосередженням поблизу решток наземних будівель можливо припустити використання останніх у облицюванні печей саме цих споруд.

Матеріалом, з котрого виготовлялися коробчасті кахлі без поливи, слугувала мішана із піском глина, яка після опалювання отримувала переважно червоний, рідше – цегляно-рожевий колір. Всього одним екземпляром представлена кахля, виготовлена з майже чорної глини. На більшості наявних сліди побілки. Полив'яні кахлі виготовлялися з білої (каолінової) глини; на деяких фрагментах під поливою помітно нанесення світлого ангобу.

Оскільки процес виготовлення коробчастих кахлів детально розглянуто в дисертаційній роботі Л. І. Вингородської і доповнено в її ж публікаціях, а також у працях інших авторів [1; 2, с. 110–121; 4, с. 83–87], ми обминаємо це питання. Для

загального уявлення читача щодо технології виготовлення коробчастих кахлів зауважимо, що лицьова пластина виготовлялася у дерев'яній (частіше) чи глиняній формі прямокутної або квадратної форми, із виїмчастим орнаментом на одній зі сторін, який відтискувався на лицьовій пластині, для чого форму ставили на гончарний круг. Румпа виготовлялась окремо і з'єднувалася із лицьовою пластиною на гончарному крузі [4, с. 83–87].

На території Вольностей Запорозьких нам невідомі знахідки гончарних опалювальних горнів. Як і керамічний посуд, кахлі надходили сюди переважно з території сучасної Полтавщини, Чернігівщини, інших міст Слобожанщини. З огляду на історію виникнення Новобогородицької фортеці, заснованої у 1688 р. за розпорядженням російського царського уряду, гарнізон котрої складався в перші роки існування з опальних стрільців та московських служилих людей, викликає подив відсутність у речових матеріалах кахлів російського походження. Тим часом, серед керівників будівництва і гарнізону присутні особи, високий соціальний стан котрих вимагав відповідного антуражу – В. Голіцин, І. Волинський, Г. Косагов, не кажучи вже про гетьмана І. Мазепу, котрий безпосередньо керував будівництвом фортеці і в 1687–1688 рр. майже постійно перебував у Присамар'ї. Можливо, їх відсутність пов'язана не лише зі складністю транспортування, а й засвідчує інше спрямування російського кахлярства, в котрому облицюванню печі не відводилося такого важливого значення, як в Україні. Російські «кызразцы» використовувалися за цих часів здебільшого в інтер'єрах культових споруд, а в світській архітектурі вживалися переважно для облицювання стін кам'яних будівель. Свідчень існування в фортеці подібних поки ще немає.

Однією з переваг жител-землянок у сенсі можливостей хронологічних визначень знайдених у них печей і кахель є те, що вони становлять закриті комплекси, датування котрих встановлюється за наявними монетами [18, с. 401–407].

Однією з найкраще збережених і тому інформативною є піч житла № 1, відкритого у 2007 р. на розкопі V – «Митниця». Землянка квадратної форми площею 16,4 м глибиною 1,8 м мала надбудовані каркасні (каркасно-тинові) стіни. Двокатна дерев'яно-дернова покрівля, що спиралася на стіни, підтримувалася 5-ма стовпами, які одночасно слугували для закріплення дощок внутрішнього облицювання стін. Піч, яку розташовано під південною стіною житла, за конструкцією належить до так званих «грубок» чи «кабиць». Розміри основи (опічку) 3×1,6 м; її виготовлено з прошарків каміння, битої цегли, глиняних вальків. Под печі відокремлено від основи на 0,35 см. Топочна камера (черен заввишки 0,55 м) сполучалася із двома боковими «коморами» розмірами 0,5×0,4 м, в котрі виведено повітродувні канали, з'єднані з піддувалом. На час розкопок їх заповнювала сажа [6, с. 62–69].

Груба складена з шарів глинобитних вальків і цегли з включенням керамічного бою та окремих невеликих каменів. Відновлена висота (верхня частина груби знаходилася на глибині 0,15 м від сучасної поверхні і була порушена, чим пояснюється відсутність у знахідках карнизних кахель і прикрас завершення) становить 1,8 м, ширина 1,4 м, товщина 0,6 м. Грубу було обкладено коробчастими кахлями. Ширина «дзеркала» становить 1,2 м, тобто, виходячи із розмірів однієї кахлі 20×24 см, в ряду повинно було знаходитися до 6 штук, а таких рядів мало бути не менше 7, оскільки поясні кахлі (перев'язки між рядами) відсутні. Всього було знайдено 90 фрагментованих та 5 цілих екземплярів коробчастих кахель, лицьові плитки котрих прикрашено орнаментом, мова про котрий піде далі. Зараз доречно подовжити розгляд інших печей із кахляним облицюванням, відкритих під час досліджень.

У 2009 р. у межах того ж розкопу V розкопано землянку № 7 [6, с. 62–69], яка загинула в пожежі. За конструкцією вона належить до двохчасних – із сінями та власне житлом – будівель з колодязним входом. Загасивши полум'я, товстий шар

згорілого очерету та дернини від покрівлі впав й ізолював нижні шари. У наступному під час пограбування землянки грабіжники вирили яму, через котру розібрали піч на цеглу, залишивши недоторканою більшу площу дна землянки. Від печі вціліла задня й поперечні частини основи, за якими її площа становила $2,4 \times 1,6$ м при висоті 0,2 м. В ямі, котра знищила піч, знайдено більше ніж 100 напівцілих лицьових, карнизних, кутових, прорізних кахлів, виготовлених з якісної рожевої глини, прикрашених пишним рослинно-геометричним орнаментом. Дата існування житла № 7 визначається знахідкою у закритому комплексі (на дні) 11 срібних петровських копійок, молодша з котрих датована 1704 р., та мідної полушки. Віднесення житла початком XVIII сторіччя підтверджується його перекириванням наземною будівлею № 7, датованою за знахідками російських монет 1735–1740 рр. Розгляд кахель відкладається до присвяченого ним розділу.

Ще одна більш-менш ціла піч з кахляним «дзеркалом» походить з житла № 14 того ж розкопу V, досліджена у 2011 р.

Розвал печі знаходився під південною стінкою, навпроти входу колодязного типу із рештками в ньому дерев'яної драбини. Верхній край зафіксовано на глибині 0,15 м з рівня впуску. Дно землянки встановлено на глибині 2,7 м, що дає підстави для визначення висоти печі приблизно 2,15 м. Основу печі, розмірами $2 \times 1,4$ м та висотою 0,2 м, утворює щільна (бита) чиста глина без домішок. Грубу складено з горизонтальних шарів глиняних вальків. У верхній частині понад задньою стінкою печі знайдено три цеглини та дрібне каміння, котрі лежали майже на одному рівні; їх походження, скоріш за все, пов'язано із зруйнованим димарем. Ширина та товщина печі може бути встановлена лише приблизно, виходячи з розмірів її основи. Піч було остаточно зруйновано при пограбуванні по закінченні функціонування житла. Більшість лицьових пластин (166) та румп (98) було знайдено поряд з піччю, куди вони сповзли, на відміну від житла № 1, де кахлі зустрічалися у заповненні на різних рівнях. За знахідками мідних монет часів правління Катерини II житло датується 70-ми рр. XVIII ст.

Усього на площах розкопів Новобогородицької фортеці було знайдено 5 типів коробчастих кахлів, серед яких: лицьові, кутові, карнизні, завершуючі коронки та деталі оздоблення печей.

Кохлі з житла № 1 представлено двома типами [8, с. 56–61; 10, с. 10–26]. Нижче наводимо їх опис.

1. Кохлі плиткові лицьові виготовлені переважно з жовтувато-червоної глини із домішками піску. Рамку ледь позначено. Техніка нанесення орнаменту – відтиснутий плаский рельєф. Мотив декору визначено як рослинно-геральдичний.

У центрі кохлі вміщено прямокутний щит із виступами на протилежних вузьких сторонах, заповненням котрого слугує 6-пелюсткова квітка із 8-ма вузькими променями та 2-ма ромбами між ними. Щит оточує стилізована рамка, рослинний мотив котрої виконано у стилі «крин». Зверху та знизу рамки знаходяться умовні зображення «корон»; у кутах кохлі – т. зв. сонечка. Розміри: 24×20 см, товщина лицьових пластин 0,7–0,9 см, румпи – 7 см (рис. 1.1).

Криноподібний орнамент розглянутого типу прикрашає також кутову кохлю знайдену у житлі № 1.

2. Кохля кутова, складена із цілої лицьової та половини такої ж, з'єднаних між собою під прямим кутом на спільній румпі. Рельєфний орнамент лицьової кохлі виконаний у рослинно («крин»)-геральдичному стилі, відрізняється відсутністю корон, які замінюють шестикутники; також відсутня серцевина квітки. Розміри: 24×20 см, товщина лицьових пластин 0,7–0,9 см, румпи – 7 см. Бокова плитка тотожна їй. Розміри: 24×15 см (рис. 1.2).

Мотив «крину» широко застосовувався в мистецтві українського бароко і є одним з розповсюджених мотивів на кохлях другої половини XVII–XVIII ст. Судячи з того, що на пізніх зображеннях трилисники замінюються виноградом

або малиною, розглянуті кахлі житла № 1 належать першій половині XVIII ст. За нумізматичними даними час існування землянки визначається 30–60-ми рр. XVIII ст. [18, с. 401–407].

Л. І. Виноградська відзначає наявність мотивів крину у обрамленні поліхромних кахель «геральдично-сюжетного зображення» [2, с. 112]. Взагалі криноподібний орнамент становить найпоширеніший орнаментальний сюжет на українських кахлях другої половини XVII – XVIII ст. Орнамент з елементами «крину» відомий за знахідками у Білій Церкві, Києві, Чернігові, Новгород-Сіверському, Суботові, Чигирині, Корсуні, Умані, Богуславі, Путивлі та ін. місцях [3, с. 75–81; 4, с. 83–87].

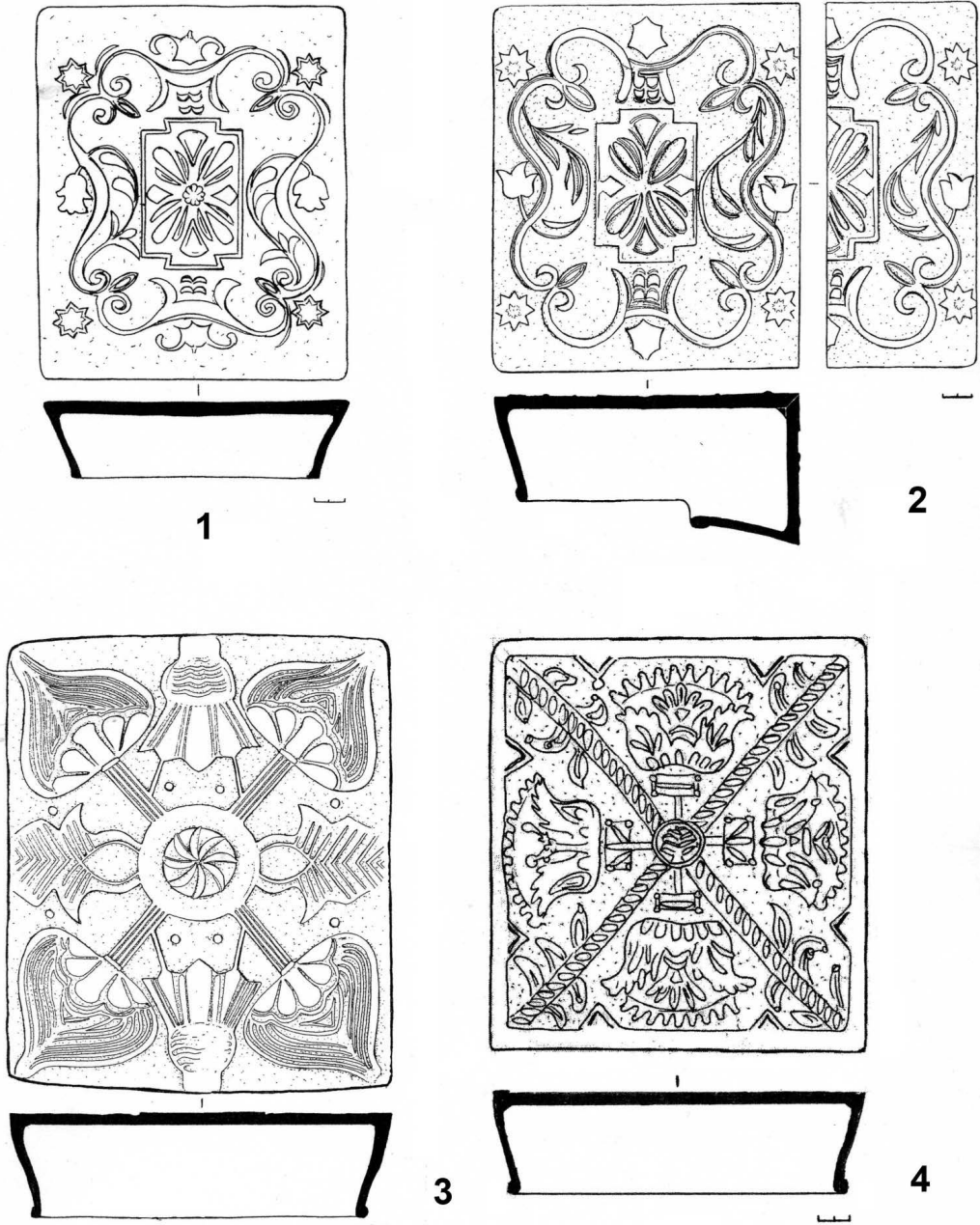

Рис. 1. Кахлі з будівель розкопу V:
1–3 – кахлі з житла № 1; 4 – кахля з житла № 7

Другий тип представлено менш численними знахідками. Наводимо їх опис.

3. Кахля плиткова, лицьова, без рамки. Рельєф плаский. Орнамент геометрично-рослинний, підпорядкований схемі скісного хреста, утвореного двома «стеблинами» із «бутонами» на кінцях. «Стеблини» з'єднані пружками із фігурами, які важко визначити, на нижньому та верхньому краях кахлі. В останніх можливо вбачати: а) своєрідно передані бутони; б) вази, на що натякають горизонтальні риси, котрими звичайно передають воду. Центром композиції слугує опукла розетка із вписаним до неї коловратом («сегнерове колесо»), від котрої у дві сторони відходить стилізоване листя. Кожен з елементів орнаменту супроводжує напівсферична крапка. Розміри: 30×25 см, товщина плитки – 0,7 см, висота румпи – 7,2 см. Червона глина; на поверхні сліди побілки (рис. 1.3).

Цей тип кахлів сполучає у собі усталений хрестоподібний мотив, обумовлений магічно-обереговою, сакральною символікою, із рослинними композиціями значного ступеня стилізації. Типологія хрестоподібних мотивів як схеми композиції переважає на Наддніпрянщині, зокрема скісного хреста – на Полтавщині. Найявність у центральній розетці «знаку життя» обумовлено традиційними народними уявленнями і відіграло значення оберегу.

З житла № 7 походить значно багатший за типами та художньо-декоративними стилями набір кахлів [7, с. 19–40].

1. Кахлі плиткові лицьові рельєфні із рамкою з парними зубцями. Геометрично-рослинний орнамент підпорядкований схемі скісного хреста, утвореного з стеблами із листям понизу. Центром композиції слугує кругла опукла розетка із зображенням «дерева життя» всередині, яку зображено на пересіченні скісного та прямого хреста, утвореного чотирма стовпчиками із прямокутними фігурами на кінцях. У чотирьох секторах кахлі вміщено кошики із квітами. Розміри: 28×22,5 см, товщина пластини – 0,9 см, висота румпи – 7,3 см. У частини кахель цього типу спостерігаються відмінності в оформленні центральної розетки (рис. 1.4).

Аналогічний орнамент присутній на одній з кутових кахель, що потребує об'єднання опису.

2. Кахля кутова складена із цілої лицьової та її половини, з'єднаних між собою під прямим кутом на спільній румпі. Рельєфний орнамент лицьової кахлі тотожний вищеописаній за № 1. Бокова плитка відрізняється оформленням центральної розетки, яка має вигляд колеса, в котре вміщено рівнокінцевий хрест. Розміри: 28×14 см, товщина пластини – 0,9 см. Червона глина (рис. 2.1).

Лицьова та кутова кахлі за №№ 1 та 2 відносяться до кахель геометрично-рослинного стилю хрестоподібної композиції, про які мова йшла вище.

Другий тип представлений незначною кількістю знахідок:

3. Кахля плиткова лицьова слабо рельєфна із рамкою. Рослинно-геометричний орнамент складається з 4-х стилізованих тюльпаноподібних фігур у кутах, в котрі вписані такі ж, але менші за розмірами тюльпани. Фігури з'єднані між собою трьома пружками. Одним краєм вони торкаються прямокутника у центрі, який прикрашено 10-ма опуклими краплинами. Такі ж розміщено у вільному від зображень полі разом із квітками, маленькими кільцями, ланцюжками. Розміри 24×24 см, товщина пластини – 0,8 см, висота румпи – 7 см. Червона глина (рис. 2.2).

Другий тип представлено кахлями з орнаментом геометрично-рослинного типу центричної композиції, в середині котрої знаходиться прямокутник, в кутах стилізовані рослинні зображення (тип А, за Л. І. Виногородською) [1, с. 11].

Композиції з тюльпанами широко розповсюджені у кахлярстві Полтавщини. З'являючись у Європі в XVI ст., ці вишукані, на той час рідкісні квіти поступово входять до переліку традиційних елементів рослинного декору.

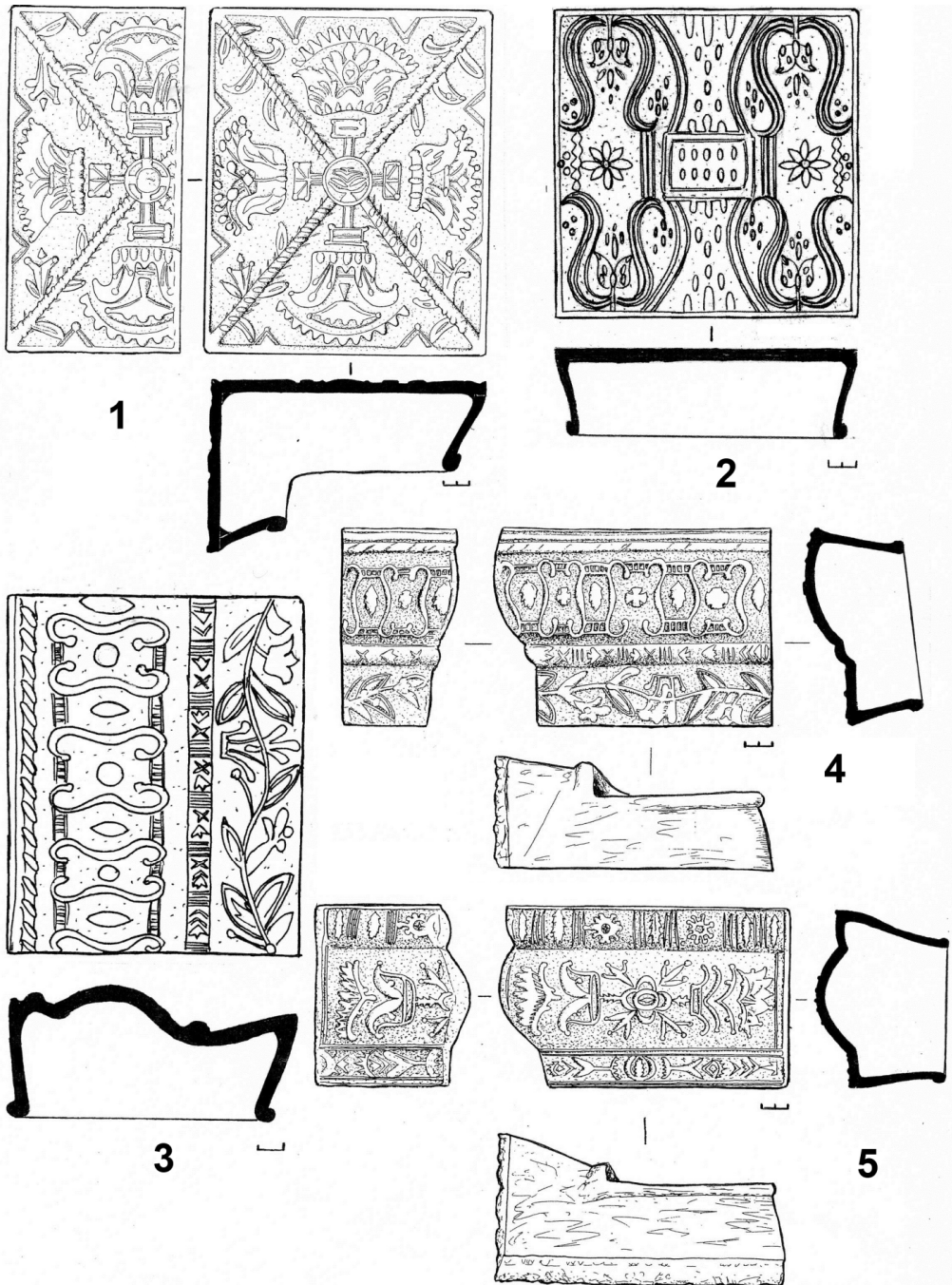

Рис. 2. Кахлі з будівлі № 7 розкопу V:

1 – кахля кутова; 2 – кахля лицьова; 3–5 – кахлі карнизні

4. Кахля карнизна висотою $\frac{1}{2}$ висоти лицьової пластини. Орнамент рельєфний, рослинно-геометричний: «квітуча гілка», у нижній частині; сполучення X III-подібних знаків, із трикутників-«голубків» у розподільному пояску між нижньою і верхніми частинами. У верхній частині вміщені ліроподібні фігури із вписаними до них овалами, що чергуються із колами. Вздовж верхнього краю – рельєфний пружок. Розміри: 22×17,5 см, товщина пластини – 0,8 см, висота румпи – 7,5 см. Червона глина (рис. 2.3).

5. Кахля карнизна кутова. Складається із двох пластин висотою $\frac{1}{2}$ звичайної лицьової пластини, з'єднаних під прямим кутом, які мають спільну румпу.

Орнамент тотожний вищеописаній під № 4, відрізняється оформленням композиції ліроподібних фігур, до яких вписані мальтійські хрести і тим, що замість одного два рельєфні пружки. Розміри: 22×16 см, товщина пластини – 0,8 см, висота румпи – від 6,5 до 8 см. Червона глина зі слідами побілки (рис. 2.4).

6. Кахля карнизна кутова аналогічна попередній. Різниться за орнаментом, в якому присутній сюжет двох «кошиків на підставках» та солярні знаки у верхньому поясі. В нижньому по центру знаходиться вінок із деревом в ньому. По боках протилежно направлені фігури із зубчастою основою та роздвоєною верхньою частиною, котрі доповнюють різні за розмірами кутові зображення. Розміри: 22,4×15 см, товщина пластини – 1 см, висота румпи – від 6,5 до 8 см. Червона глина зі слідами побілки (рис. 2.5).

7. Кахля карнизна – коронка прорізна. Прямокутна профільована пластина, пласка у нижній частині та випукла у верхній. За розмірами збігається із звичайною лицьовою кахлею. Вздовж нижнього краю досить широка рамка, заповнена орнаментом, в котрому чергуються знаки, подібні літері М (зворотному W) та П, що надає йому вигляд напису. Площа кахлі заповнена чотирма горизонтальними рядами прорізних трикутних та напівкруглих арок у рельєфному оточенні, розміри котрих збільшуються від верхнього до нижнього ряду. В цілому декор кахлі наближається до готичного стилю. Розміри: 23×23 см, товщина пластини – 0,7 см, висота румпи – від 6 до 8 см. Сіра глина (рис. 3.1).

8. Кахля карнизна – коронка прорізна. Нижня частина прямокутної профільованої пластини, яка у довжину збігається із лицьовою кахлею. Аналогічна попередньому екземпляру, від котрого відрізняється відсутністю «знаків» по низу і деякими розбіжностями у декорі. Довжина – 20 см. Червона глина (рис. 3.2).

На більшості з розглянутих кутових та карнизних кахель спостерігається співпадіння орнаменту із розглянутими лицьовими кахлями, зокрема кахля під № 4 належить стилю бароко з елементами пізнього криноподібного. Загальною рисою карнизних та кахель завершення є високий рельєф, який надає їм більшої виразності. Це ж стосується кахель завершення, серед яких присутні прорізні з орнаментом архітектурно-геометричного стилю (№№ 7, 8). Для останніх типовою є поділ на нижню та верхню частини, із чітко позначеними трикутними або овальними арками з наскрізними прорізами, розподілені рельєфною смугою.

З піччю, відкритою у житлі № 14, пов'язано знахідки лицьових та карнизних кахель [19, с. 34–48].

1. Кахля плиткова лицьова рельєфна із рамкою. Орнамент двохчасної схеми рослинно-фігуративний; в котрому поєднано зображення вази на підставці із букетом тюльпанів та декоративного листя. Паростки із листом на верхньому кінці простягнуті вздовж вогвих країв кахлі. У верхніх кутах зображено двох голубків. Розміри: 25,6×21 см, товщина пластини – 0,8 см, висота румпи – 6 см. Червона глина (рис. 3.3).

З житла № 14 походить єдина кахля із сюжетним орнаментом.

2. Кахля плиткова лицьова рельєфна без рамки. В центрі вміщено стилізовану фігуру птаха із декоративно переданими головою у вигляді горла глека та лапами, під котрими, в кутах кахлі, знаходяться шишки хмелю. По обох боках від центральної фігури зображено двох півнів, зодягнутих у мундири із гудзиками. Півень, зображений справа у позі ринди, тримає бердиш, нижче якого літера N. З-під кафтана виглядає фалос. Дзьоб лівого півня роззявлено, він вітає схід сонця, позначеного в куті. По боках від півнів знаходяться: п'ятипроменева зірка та вписані одна в одну чотирьохпелюсткові квітки. Розміри: 29,5×15 см, товщина пластини – 0,7 см, висота румпи – 7 см. Червона глина (рис. 3.4).

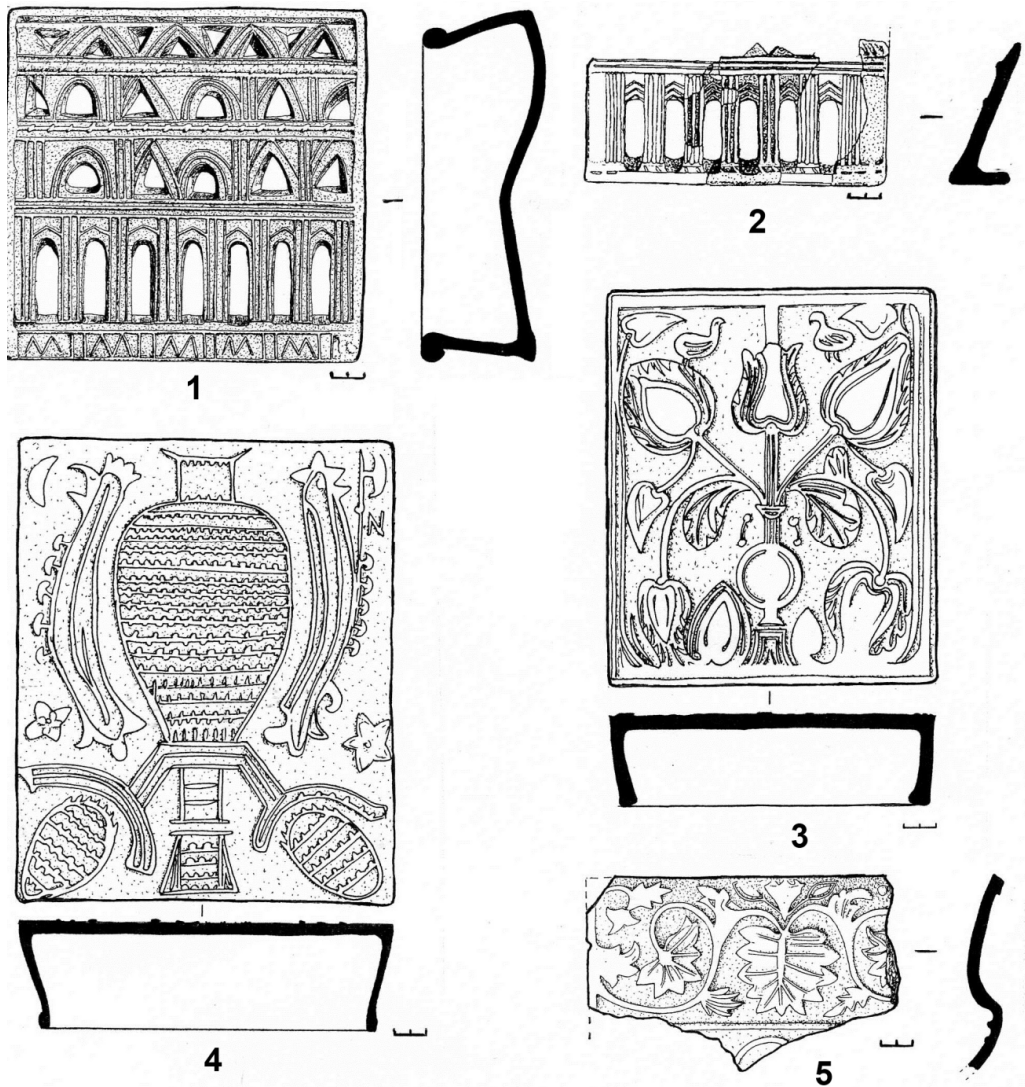

Рис. 3. Кахлі з будівель розкопу V:

1–2 – кахлі з житла № 7; 3–5 – кахлі з житла № 14

Також у житлі № 14 було знайдено одну фрагментовану карнизну кахлю (№ 3) з рельєфним рослинним орнаментом, у котрому використано сюжет пізнього крину – «виноградна лоза». Розміри фрагмента: 19,5×12,5 см, товщина пластики – 0,8 см. Світла глина (рис. 3.5).

На завершення відзначимо: вивчення кахель, знайдених під час досліджень Новобогородицької фортеці та інших пам'яток Присамар'я козацько-ранньомодерного часу, дозволяє зробити висновок про досить високий рівень соціально-економічного і культурного розвитку регіону. Присутність численних різних за типологією та художньо-декоративним оздобленням пічних кахель, котрі, за Л. І. Виноградською, є «прималюваннями міського побуту» [1, с. 1], слугують підтвердженням наших спостережень стосовно раннього і безперервного урбаністичного процесу, який бере початок із виникненням містечка Самарь, продовжується за часів існування Новобогородицької фортеці з її посадом і завершується виникненням Катеринослава Кільченського.

Бібліографічні посилання

1. **Виногородська Л. І.** Кахлі Середнього Подніпров'я XIV – середини XVIII ст. / Л. І. Виногородська : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Лариса Іванівна Виногородська. – К., 1993.
2. **Виногородська Л. І.** Колекція кахлів з розкопок у Батурині в 1997–2002 рр. / Л. І. Виногородська, Ю. М. Ситий // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : [зб. наук. статей]. – Вип. 13. – К., 2004. – С. 110–121.
3. **Виногородська Л. І.** Чернігівські кахлі XVII–XVIII ст. / Л. Виногородська // Чернігівська старовина. – Чернігів, 1992. – С. 75–81.
4. **Гугля В.** Пізньосередньовічні кахлі с. Суботова: технологія виготовлення керамічної форми-негативу / В. Гугля // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Вип. 10. – К., 2001. – С. 83–87.
5. **Ковальова І. Ф.** 80 лет: забвение и благодарная память. К юбилею Днепрогэсовской археологической экспедиции / И. Ф. Ковалева // Музейний вісник. – Вип. 12. – Запоріжжя, 2012. – С. 199–206.
6. **Ковальова І. Ф.** Дослідження Новобогородицької фортеці у 2008 р. / І. Ф. Ковальова // Перлини козацького Присамар'я. – Д., 2008. – С. 62–69.
7. **Ковальова І. Ф.** Звіт про археологічні дослідження на території Новобогородицької фортеці (сел. Шевченко Самарського району м. Дніпропетровська) у 2009 році / І. Ф. Ковальова. – Д., 2010.
8. **Ковалева І. Ф.** Научный отчет об археологических исследованиях территории Богородицкой крепости у пос. Шевченко Самарского района г. Днепропетровска / И. Ф. Ковалева. – Д., 2007.
9. **Ковальова І. Ф.** Новий житлово-господарський комплекс розкопу V Богородицької фортеці / І. Ф. Ковальова // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Вип. 20. – К., 2011. – С. 6–9.
10. **Ковалева І. Ф.** Отчет об археологических исследованиях на территории Новобогородицкой крепости в пос. Шевченко Самарского района г. Днепропетровска в 2008 году / И. Ф. Ковалева. – Д., 2009.
11. **Ковалева І. Ф.** Яворницький – археолог Запорож'я / І. Ф. Ковалева // Гуманітарний журнал. – Д., 2002. – С. 50–52.
12. **Колупасва А.** Українські кахлі XIV – початку XX століть. Історія. Типологія. Іконографія. Ансамблевистість / А. Колупасва. – Львів, 2006.
13. **Лашук Ю. П.** Українські кахлі IX–XIX / Ю. П. Лашук. – Ужгород, 1993.
14. **Маріна З. П.** Археологічні дослідження Богородицької фортеці / З. П. Маріна // Проблеми археології Подніпров'я. – Д., 2003. – С. 31–36.
15. **Маріна З. П.** Типологія керамічних виробів XVII–XVIII ст. з території Богородицької фортеці / З. П. Маріна // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : [зб. наук. статей]. – Вип. 13. – К., 2004. – С. 55–59.
16. **Осадча Ю.** Кахлі XVII–XVIII ст. зі старого фонду Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького / Ю. Осадча // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : [зб. наук. статей]. – Вип. 16. – К., 2007. – С. 143–147.
17. **Тищенко Р. О.** Українське декоративно-прикладне мистецтво XIV–XVIII ст. / Р. О. Тищенко. – К., 1991.
18. **Шалобудов В. М.** Монети з Самарі – Новобогородицької фортеці в контексті датування пам'ятки / В. М. Шалобудов // Наддніпрянська Україна: події, процеси, постаї. – Д., 2010. – С. 401–407.
19. **Шалобудов В. М.** Звіт про археологічні дослідження на території Новобогородицької фортеці (сел. Шевченко Самарського району м. Дніпропетровська) у 2011 році / В. М. Шалобудов. – Д., 2012.

Надійшла до редколегії 01.02.2013